

11. *Полная энциклопедия символов и знаков* / Авт.-сост. В.В. Адамчик. – Минск: Харвест, 2008. – 607 с.
12. *Ткачук О.* Наратологічний словник. – Тернопіль: Астон, 2002. – 173 с.
13. *Фуко М.* Порядок дискурса // *Фуко М.* Воля к истине. – М.: Магистериум, Касталь, 1996. – С. 47-96.
14. *Храмова В.* До проблеми української ментальності // *Українська душа.* – К.: Фенікс, 1992. – С. 3-35.
15. *Черненко О.* Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. – Мюнхен: Сучасність, 1989. – 280 с.
16. *Чумаченко О.* Проза Володимира Винниченка: авторські інтенції та наративні стратегії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. / Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2009. – 20 с.
17. *Шмид В.* Нарратологія. – М.: Язика славянской культуры, 2003. – 312 с.
18. *Юнг К.Г.* Отношения между Я и бессознательным // *Юнг К.Г.* Психология бессознательного / Пер. с нем. – М.: ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, “Канон+”, 1998. – С. 125-240.

Отримано 21 квітня 2011 р.

м. Київ

Володимир Даниленко

УДК 821.161.2-31Гудзь09

РОМАНИ “НЕ-МИ” ТА “ІСИХІЯ” В ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ЮРКА ГУДЗЯ

У статті розкривається місце романів “Не-ми” та “Ісихія” в літературній спадщині Юрка Гудзя – малоосмисленого явища в українській літературі к. ХХ – поч. ХХІ ст. Часопис “Критика” згадує Юрка Гудзя як маргінальне явище української літератури, тому розглядаємо його творчість у контексті таких письменників, як Ф. Кафка, А.М.Б. Стендаль, Г. Мелвілл, А. Платонов, які свого часу теж уважалися маргінальними, а потім стали магістральними постатями світової літератури.

Ключові слова: маргінальна особистість, маргінальне явище, колоніальний і постколоніальний час, код роману, антиколоніальний пафос.

Volodymyr Danylenko. Novels “Not-us” and “Hesychia” in Yurko Gudz’s literary heritage

The article defines the place of the novels “Not-us” and “Hesychia” in the literary oeuvre of Yurko Gudz, which is still being treated as a minor phenomenon of Ukrainian literature at the turn of the 21st century. The journal “Krytyka” locates Yurko Gudz at the margins of Ukrainian literary process; the author of the paper, on the contrary, puts it into the context of such world-known writers as F. Kafka, Stendhal, H. Melville, and A. Platonov, arguing that the latter had also been branded as marginal and later made out the mainstream of world literature.

Key words: marginal person, marginal phenomenon, colonial and postcolonial time, the code of the novel, anti-colonial pathos.

Юрко Гудзь (1956–2002) – малоосмислене явище в українській літературі к. ХХ – поч. ХХІ ст. Автор поетичних книжок “Postscriptum до мовчання” [7], “Маленький концерт для самотнього Хронопа” [5], “Боротьба з хворим янголом” [2], романів “Не-ми” [6], “Ісихія” [4], книжки оповідань “Замовляння невидимих крил” [3] та посмертного видання “Барикади на хресті” [1]. За результатами анкетування критиків, яке щорічно проводить журнал “Слово і Час”, “Замовляння невидимих крил” було визнано кращою прозовою збіркою 2001 р., а книжка “Барикади на хресті” ввійшла до списку кращих прозових видань 2009 р. Однак серед критиків, які тяжіють до часопису “Критика”, Юрко Гудзь досі вважається маргінальним явищем літератури.

Маргінальні явища в українському письменстві завжди були цікавіші за офіційні й канонізовані в радянські чи пострадянські часи. В українській літературі насамперед канонізувалися “відмінники”, що добре знали, якого письма потребує доба Щербицького, Кравчука, Кучми чи Ющенка. Психологія “радянського відмінника” дозволяла їм бути у фаворі, при цьому не розвіявши ілюзії прогресивних письменників. А маргінальні явища залишалися у тіні, де,

власне, їм і належало бути. Та саме на маргінесах, куди мало сягала увага читачів і зовсім не досягала увага партійної та кланової критики, панувала атмосфера абсолютної свободи, в якій формувався український андеграунд. Літературна еволюція часто зводиться до переоцінки центральних постатей і явищ, які стають маргінальними, а маргінальні – центральними. Маргінальними за життя були Франц Кафка, Анрі Марі Бейль Стендаль, Герман Мелвілл, Андрій Платонов, що після смерті стали центральними постатями світової літератури.

Пам'ятаючи думку російського формаліста Юрія Тинянова, що історія літератури насамперед історія “літературних генералів”, треба визнати, що маргінальні явища літератури навіть не історія літературних солдатів – це історія літературних ізгоїв, блаженних і диваків. Зазначу, що в слово “маргінальність” укладаю не так негативне, як первісне значення. В античній традиції “marginalis” означало бути на краю чогось, а маргіналіями називались помітки на берегах рукописів чи книжок.

Саме такі помітки на берегах прочитаних книжок і журналів любив робити Юрко Гудзь, завдаючи клопоту бібліотекарям різних міст, у читальних залах яких ховався від суєти й нав'язливих обов'язків сучасного світу. Про це подумалося, коли через сім років після його смерті в тернопільському видавництві “Джура” з'явилася книжка “Барикади на Хресті” з романами “Не-ми” та “Ісихія”.

Та для багатьох читачів він лишається маловідомим. Хоча на малій батьківщині письменника, Житомирщині, його ім'я стало культовим, цим самим визначивши право на власну традицію і власний погляд на літературні цінності, якщо їх не визнають чи ігнорують на загальнонаціональному рівні. Варто зауважити, що в Житомирі існує Поетичне братство Юрка Гудзя, основу якого складають молоді літератори та білялітературна молодь.

У ХХ столітті американський соціолог Роберт Езра Парк, що працював над проблемою американських іммігрантів, увів до наукового вжитку поняття “маргінальна людина” [9, 131-142]. Спостерігаючи за життям іммігрантів, які відірвалися од рідної землі й не знайшли себе в чужій країні, так і не спромігшись побороти традиційних національних комплексів, він назвав цих невдах “маргінальними людьми”, при цьому не вважав їх людьми другого сорту, оскільки бачив їхній потенціал і здогадувався, що згодом саме ці маргінали, які поєднують у собі традиції двох культур і мають, відповідно, удвічі вищий культурний потенціал, визначатимуть магістральні напрями сучасної культури.

Отож романи Юрка Гудзя “Не-ми” та “Ісихія”, можливо, як жодні інші романи сучасної української літератури, так гостро піднімають проблему маргінальної особистості й маргінального світу, яким є українська дійсність.

Уже на початку роману “Не-Ми” читачеві здається, що головний його герой – мовчазний сорокалітній Вава, який пише роман “Ходіння замерзлими водами”: потім – що героєм є ліричний герой, та, коли доходиш до щоденників і листів Юрка Гудзя, в яких упізнається коло його знайомих, друзів, жінок, розумієш: головний герой роману – сам Юрко Гудзь і його рефлексії.

Для тих, хто не знав письменника, роман “Не-Ми” видається хаотичним звалищем різних текстів: ось нібито початок роману Оксентія Вави “Ходіння замерзлими водами”, ось історія пацієнтів психлікарні, ось історія, пов'язана з Лук'яном Зазимком і заміжною жінкою Йолею, в якій усі, хто близько знав Юрка Гудзя, безпомилково впізнають одне з його давніх захоплень – поетесу Тетяну з містечка на Житомирщині, а далі роман непомітно переходить у щоденники, листи й спогади самого Юрка Гудзя, ніби він забуває про власних героїв Ваву, Зазимка, Йолю та починає розповідати про дуже особисте. І

тоді стає зрозуміло: роман “Не-Ми” – лише перша частина тексту, а другу (й основну) становить сам письменник як код до роману, без якого цей твір не піддається розкодуванню.

Зважаючи на цю особливість, варто виокремити чотири лейтмотиви творчості письменника: любов як сила, що виправдовує людське існування; мова як субстанція, з якої створено реальний і позареальний світи; антиімперський та антитоталітарний лейтмотиви; село як жертва міста в умовах колоніального й постколоніального часу. І ці мотиви – чотири стовпи, на яких тримається вся архітектура Гудзевої творчості.

Любов як вищий смисл життя – наскрізний лейтмотив поезії і прози письменника. Увесь роман “Не-Ми” проймає любов чоловіка й жінки, матері й дитини, особистості й родини. Навіть у дитячих відчуттях дівчинки любов постає як найбільше людське одкровення: “До першої любові треба готуватися так само старанно, як і до сповіді останньої перед смертю” [1, 101]. Це ж стосується й роману “Ісихія” – найбільш зрілого прозового твору автора, в якому любов і приватне життя стають заручниками імперських комплексів.

Свого часу Юрко Гудзь намагався втілити видавничий проект “Українська Реконкіста”, який так і залишився його нереалізованою мрією. Поняття Реконкісти як визволення християнами своєї землі від іноземних загарбників на Піренейях протягом 711-1492 років не раз уживалося в різних країнах у різних історичних контекстах. Юрко Гудзь у це поняття вкладав відвоювання українського простору від духовного, культурного й мовного домінування колишньої метрополії.

Про те, що мова – один із лейтмотивів роману “Не-Ми”, видно вже в посвяті автора: “Літерам Аа Бб Вв Гг Дд Ее Єє... Юю Яя Ъь з любов'ю, вдячністю та безмежним відчаєм всіх спроб щось комусь розповісти присвячується”. Отже, це роман про мову, але не ту, яка слугує для передачі інформації, якою розважають чи протоколюють офіційні циркуляри, а про мову, що нею наповнена душа. Це нагадує вишивання білим по білому. Мовчання в романі постає як вища форма внутрішнього мовлення, коли сказане слово срібне, а несказане – золоте, коли навіть “сісти за стіл, за клавіші українізованої “Москви” й нанести перший удар відкритій рані білої сторінки...” [1, 46] постає як знак духовної зрілості людини.

Якщо роман “Не-Ми” був експериментом, який мав показати можливості мовчання у прозовому тексті, підтвердивши думку Моцарта, що пауза буває красномовнішою за музику, то в романі “Ісихія” таких надзавдань автор не ставив, хоча назва твору вказує на ісихію як православну традицію через мовчання й молитви пізнати в собі царство Боже, а відтак концептуально роман пов'язаний із філософськими та стильовими пошуками, означеними в романі “Не-Ми”.

В “Ісихії” імперія постає силою, що підкоряє приватне життя й калічить або знищує любов як його найвищу цінність своїми невгамовними амбіціями. У сцені, коли американський і радянський солдати в бінокль розглядають оголену афганську дівчину, яка “поспішала скупатися ще до схід сонця в тихій і теплій воді, поки знову не почалася стрілянина” [1, 147], незахищене жіноче тіло на тлі військового краєвиду постає як виклик смерті, що зводить нанівець і радянську мілітарну патетику, й американські інтереси в цій суворій і забутий Богом частині світу.

Усі розділи роману “Ісихія” пройняті сюжетною напругою й виразним антиколоніальним пафосом, і це робить роман найбільш зрілим прозовим твором автора. Уже в першій частині роману, викладеній як розповідь брата, антиколоніальний мотив сягає високого звучання в розповіді про зачистки

афганських аулів, коли після атак радянських гелікоптерів, які руйнували будинки й убивали людей, “до зруйнованого аулу входить спецпідрозділ для зачистки... Грабують, ґвалтують збожеволілих од страху жінок, убивають їхніх дітей... колона проходила через ці селища – порожні, чорні, з неприбраними трупами вздовж шляху... То вже згодом “героїв” цієї порожнечі нагородять медалями “От благодарного афганского народа”, й ті, хто посилав їх на смерть, на вбивства, збудують чужими руками помпезні меморіали...” [1, 140]. Схожа сцена в романі “Ісихія” подана і в описі зруйнованого Грозного під час першої чеченської війни: “На вулицях валялися обгорілі трупи російських танкістів, чаділи смердючим димом перекинуті беемдешки, поруч розпанованих гранатометами машин сновигали здичавілі пси, ворухилися руді спина здоровенних пацюків... Уночі з підвалів, зі щілин тимчасових сховищ, вилазили вцілілі мешканці й грілися напроти смолоскипів пекельного вогню, біля прострелених газопроводів...” [1, 159].

Юрко Ґудзь обурювався мовчанням західних письменників, режисерів, інтелектуалів, які не зреагували на геноцид у Чечні, і в Житомирі на знак протесту привселюдно спалив російського прапора. Після падіння залізної стіни та об’єднання Європи світ погруз у дрібних міщанських проблемах, а змізерніла гуманітарна еліта, якій було не до страждань маленького чеченського народу, красномовно засвідчила, що за російський газ згодна заплющити очі на будь-які витівки кремлівських стратегів.

У кожній прозовій фразі Юрка Ґудзя відчувається письмо поета, приміром: “стара груша цвіте, жінкою незнайомою пахне” [1, 46]. Роман “Не-Ми”, рефлексивний, позбавлений епічного стержня, важко назвати романом. Його варто розглядати в контексті еволюції нарративних технік та уявлень про роман в українській літературі. Сам автор пояснює свій твір спробою написання антироману, в якому головні герої постають “статистами третього плану – мовчальниками і самогубцями” [1, 46], бо в сюжеті він бачить текстову організацію “насильницької послідовності й фальшивої хронографічності подій” [1, 46].

Ці сентенції перегукуються із філософією adeptів французького “нового роману”, розвиток якого припадає на 50–70-і роки ХХ століття. Читаючи “Не-Ми”, відчуваєш, що Юрко Ґудзь простудіював публікації про “новий роман” і досить буквально, як естетичну настанову, сприйняв думку Алена Роб-Ґрійє: роман не виражає, а шукає не “щось”, а самого себе. Підтвердження цьому – досить промовистий пасаж Юрка Ґудзя: “Вава розповідає про свій роман... Не з жінкою, не з коханими кактусами, а роман з романом: зі ще не з’явленими уповні, але вже звільненими з небуття окремими сторінками” [1, 24]. Іноді це виглядає трохи кумедно, коли Юрко Ґудзь термін Алена Роб-Ґрійє “шозизм”, під яким один з ідеологів “нового роману” розумів “речизм” (від французького “chose” – річ), розуміє буквально як “шизоїдність”, “божевілля”. І це автор вкладає в текст, який видає спотворене розуміння Роб-Ґрійє: “Роман з ампутованою фабулістикою, занудливими реєстрами “надвечірніх свідчень”, з відмороженими персонажами-крейзюками” [1, 22]. Власне, цим продиктована й тема божевілля.

Із представників “нового роману” Мішель Бютор був найменш войовничо налаштований до традиційного бальзаківського письма, тому допускав у романі внутрішні монологи, спогади, есе. І, як Мішель Бютор, Юрко Ґудзь із мозаїки листів, щоденників і спогадів вибудовує міфологему сучасного українського світу. Прихильність до естетики антироману проявляється й у згадках про його предтеч – Джеймса Джойса та Марселя Пруста, яких у романі називає Юрко Ґудзь.

Село як жертва міста в умовах колоніального та постколоніального часу – один із магістральних мотивів творчості Юрка Ґудзя. Село Немильня (в

усіх його творах звучить як “Не-Ми”) має полісемантичне значення й може бути потрактоване як конкретне східноволинське село на Житомирщині; відмежування російськомовного українського міста від зневаженого ним села, що у свідомості міщан – чуже (“село – це не ми”). Так міські мешканці відсікають себе від українських витоків. Водночас напрошується асоціація зі словом “німі” (у російському звучанні “неми”, цілком органічна для міста), що в контексті Гудзевої концепції про мовчання (ісихію) як вищу форму внутрішнього мовлення набуває особливого значення.

В англійського етнографа та історика Едуарда Бернетта Тейлора, автора фундаментального дослідження “Первісна культура”, є легенда, яку досі розповідають зулуси. Ця легенда про плем’я амафенів, що паразитувало на селянській цивілізації. Амафени вважали селян людьми другого ґатунку, зобов’язаними їх годувати. Одного разу вождь із будинку Тузі наказав амафенам набрати достатньо їжі та йти в пустелю. Із собою люди взяли заступи, якими вже давно не працювали на землі, щоб відганяти гієн. І коли анафенці проїли всі харчі й почали голодувати, бо не мали змоги обдирати селян, яких у пустелі не було, Господь учинив злий жарт: причеплені на їхніх спинах заступи приросли до тіл і стали хвостами, тіла покрилися шерстю, й анафени обернулися павіанами, яких зулуси досі іронічно називають “людьми Тузі” [8, 333-334].

Це притча про те, що не можна паразитувати на інших, бо це веде до неминучого виродження, і вона стосується не лише колонізаторів і колонізованих народів, а й зверхності однієї частини суспільства над другою. І в царські, і в радянські, і в пострадянські часи селянська цивілізація в Україні як джерело всього національного нещадно експлуатувалася і ставилася в нерівні умови із жителями міст. І в тому був неприхований колоніальний сенс – пересушити джерела, з яких у міста вливається людський потенціал, щоб міста не стали українськими. У романі “Не-Ми” це подано з відверто публіцистичною прямолінійністю: “...Якби не свідоме винищення селян радянською владою, не тотальне перетворення залишених в живих хліборобів на рабів шматка чорного колгоспного хліба, ми вже давно могли б мати не тільки село – як осердя національної душі, але й повнокровне тіло українського міста... Ось саме цього окупаційна влада боялася найбільше. Тому – така страшна різанина свідомої людности, такий скерований московськими (й запопадливо реалізований тубільними) вождями геноцид. Місто – російське, а село – для українства, як територія етнографічно-колгоспної резервації” [1, 94]. Повноцінні народи шанують своє село як ґрунт, із якого живиться соками національне дерево, а закомплексовані й неповноцінні ставляться зверхньо й вороже. І ця зневага, культивована у свідомість українських міщан іще царськими соціальними психологами, досі працює на поступове виродження українського світу, бо що не зробив Голодомор – дороблять свої міщани. В “Ісихії” є сцена жорстокого селянського опору, коли 1921 року в село приїхав загін радянських активістів збирати хліб, і ця репетиція перед 1933-м виявилася для них фатальною. Захопивши озброєний продзагін, селяни змушують його їсти зерно, і коли активісти відмовляються, убивають. Сцена розправи набуває погрозливого міжетнічного характеру, коли селяни постають страшною силою, Українською Реконкістою, якою вони були і в часи визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, і в часи ОУН-УПА.

У романі “Ісихія” протистояння між селом і містом набуває масштабів цивілізаційного конфлікту, коли українець Селестин, що воював у радянській армії проти афганського народу, раптом зрозумів, що його змушують убивати таких же селян, “якими є його батьки, брати й односельці, що тут продовжується безжалісне винищення все тієї ж селянської культури з її непідлеглістю будь-якій владі, окрім землі й Бога” [1, 222], і переходить на бік моджахедів.

Є в "Ісихії" класична пострадянська картина, коли в обдерте село приїжджають столичні бізнесмени, щоб видурити в селян сертифікати на землю для будівництва "великої санаторійної зони" (як не згадати гнівну патетику Миколи Хвильового?). Вигнання селян з їхній насиджених століттями місць через підкуп, юридичні крутіїства, погрози роблять цю сцену, подану в романі як сон, пророцтвом, що чекає українське село у ХХІ столітті. Тому виселення села українськими скоробагатьками для своїх бізнесових проєктів нагадує апокаліпсичні видива. Особливо вражає картина, коли селяни, завантаживши своє нехитре майно, стають свідками, як на їхніх очах нові господарі спалюють хати, щоб зрівняти згрище бульдозерами й на хатнищах селянської цивілізації, на місцях колишніх вігвамів українських індіанців побудувати своє неукраїнське майбутнє.

Романи Юрка Ґудзя "Не-ми" та "Ісихія" – це застереження, звернене до ситої совісті й сонного голосу крові, щоб своєю еволюцією наше суспільство не повторило легендарної історії зулусів, перетворивши співвітчизників на українських культурних павіанів, яким залишиться єдиний історичний вихід – влитись у спільний табун під орудою могутніших північних горил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ґудзь Ю. Барикади на Хресті. – Тернопіль: Джура, 2009. – 248 с.
2. Ґудзь Ю. Боротьба з хворим янголом. – К.: Голос громадянина, 1997. – 75 с.
3. Ґудзь Ю. Замовляння невидимих крил. – Тернопіль: Джура, 2001. – 160 с.
4. Ґудзь Ю. Ісихія // *Куф'єр Кривбасу*. – 2000. – № 123. – С. 7-22; № 129. – С. 10-23; № 133. – С. 51-74; 2001. – № 139. – С. 3-30.
5. Ґудзь Ю. Маленький концерт для самотнього Хронопа. – К.: Молодь, 1991. – 30 с.
6. Ґудзь Ю. Не-ми // *Куф'єр Кривбасу*. – 1998. – № 102. – С. 20-56; № 103. – С. 8-54.
7. Ґудзь Ю. Postscriptum до мовчання. – Торонто: Бескид, 1990. – 88 с.
8. Тэйлор Э.Б. Первобытная культура: В 2 т. – Т.1. – СПб., 1896. – С. 333-334.
9. Park Robert E. Human Migration and the Marginal Man. in *The Classic Essays on the Culture of Cities* / Ed. R. Sennett. – New York: Appleton-Century-Crofts, 1969. – P. 131-142.

Отримано 21 березня 2011 р.

м. Київ

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– єдиний академічний

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.slovoichas.in.ua

